

GUSTAV PIASEK
MARTINA PIASEK
Varaždin

RAZMIŠLJANJA STARIH VARAŽDINSKIH
LIJEČNIKA O ŠTETNOSTI PRI RADU I O
PROFESIONALNOJ REHABILITACIJI

*ÜBERLEGUNGEN DER ALTEN VARAŽDINER ÄRZTE ÜBER
MÖGLICHE SCHÄDEN, DIE BEI DER ARBEIT ENTSTEHEN
KÖNNEN UND ÜBER DIE PROFESSIONELLE REHABILITIERUNG*

Literature data have been reviewed concerning attitudes towards occupational health hazards from ancient times until 18th century, with Bernardo Ramazzini's capital work, which provided him the title of »the father of contemporary occupational medicine« as landmark. The authors focus on how revealed ideas and recommendations influenced everyday practice of old Croatian physicians in Varaždin, from the middle of 18th to the end of 19th century. It is pointed out that even then, when manufacture in Varaždin was jet developing, there was an attempt to rehabilitate blind and deaf-mute persons.

Štetnosti koje se javljaju pri radu djelovanjem fizičkih naprezanja, nenormalnih prilika kojima je čovjek pri tom izložen, raznim otrovnim supstancama – parama, dimovima, prašinama-biološkim agensima uz česta psihička opterećenja, fizikalnim faktorima – buka, vibracija, svjetlo – te boravak u sredini koja često nije prihvatljiva, bili su česti razlozi razmišljanjima starih varaždinskih liječnika¹. Ne smijemo pretpostavljati da su oni o tom razmišljali prije nego se u gradu počela razvijati industrija koja je izvor takvih štetnosti, a to je polovica XVIII. stoljeća². Iako tu »industriju« ne možemo shvaćati današnjim načinom proizvodnje, ipak je predstavljala nešto novo u odnosu na dotadašnji isključivo obrtnički način rada.

U svijetu su se, sukladno nastajanju industrije i velikih obrtničkih radionica, naročito rudarstva, daleko prije opažale brojne štetnosti i posljedična oštećenja tijela i zdravlja onih koji su tim štetnostima bili izloženi. Trovanje olovom opisao je Hipokrat (460.–377. g. prije Krista) još u doba antike, o trovanju živom i arsenom mnogo se i opširno raspravljalo u XVI. stoljeću, kao i o bolestima uzrokovanim industrijskim prašinama te posljedicama nenormalnog držanja tijela. Paolo Zacchia (1584.–1659.) u jednom poglavlju svojih knjiga »*Questiones medico-legales*« spominje štetno isparavanje pri radu u raznim industrijama. Bolestima zvanja, nazivamo ih danas profesionalnim bolestima, Arnaud de Villeneuve (Arnaldo de Villanova, (1240.–1311.) posvećuje dva poglavlja u svom djelu »*Regimen sanitatis Salernitanum*«³. Paracelsus (1493.–1541.) je u svojoj knjizi »*Von der Bergsucht und anderen Bergkrankheiten*« opisao bolesti koje nastaju udisanjem živinih i arsenovih para te djelovanje kiselina i otrovnih minerala. Posebno je opširno opisao taloženje prašina u plućima rudara uz tuberkulozu (pneumokonioze komplicirane tuberkulozom) te profesionalno trovanje živom. Spominje nešto i o socijalnoj higijeni te o zdravstvenoj zaštiti rudara i ljevača⁴.

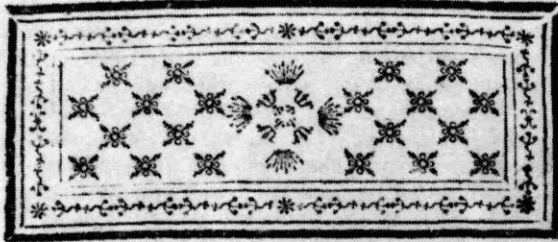
Bernardino Ramazzini (1633.–1714.) liječnik i profesor medicinskih fakulteta u Modeni i Padovi, radio je prije toga i kao praktičar i bolnički liječnik, odlikovao se posebnom sposobnošću kliničkih opažanja. Napisao je godine 1701. knjigu tiskanu u Modeni i ponovno g. 1713. u Padovi »De morbis artificum diatriba«. To je najvažnije Ramazzinijevo djelo ujedno i najvažnije djelo medicine rada u kojem je opisao brojna zanimanja u 52 poglavlja iznoseći svoja opažanja i preporuke promatrajući rad ljudi zaposlenih u opisanim zanimanjima. U drugom je izdanju, uz već spomenuta, dodao još neka, među kojima zvanja intelektualaca, učenjaka i opatica. Opisao je pneumokonioze, trovanja olovom i živom, nabrajajući zvanja kod kojih su ljudi izloženi tim otrovima, zanimanja kod kojih nastaju deformiteti kralježnice i statička opterećenja. Spominje mjere preventivne kod takvih profesionalnih rizika, potrebne higijenske mjere (čišćenje radnih prostorija, osnivanje kupališta, organizaciju odmora i zabave u slobodne dane) te smanjenje radnih sati, organizacije načina rada, a u nekim slučajevima i promjene radnih mjesta. Piše o potrebi ventilacije u rudnicima, navodi osobna zaštitna sredstva i spominje ih kao zaštitu pri ekspoziciji plinovima i štetnim isparavanjima te korištenje zaštitnih rukavica kod rada živom radi sprečavanja perkutane apsorpcije. Ramazzini ne pokazuje samo interes za razne štetnosti i posljedice tih štetnosti, on kritizira uvjete života i rada nametnute radnicima i mnoge bolesti dovodi u vezu upravo s tim. On to naziva »nasiljem koje se čini prirodnoj strukturi čovječjeg tijela«^{3,5}.

Svojim istraživanjima profesionalnih ekspozicija i štetnosti Ramazzini je proučavao radna mjesta i radnu okolinu epidemiološkom metodom koja je i danas specifična za medicinu rada; to je konfrontacija radnog ambijenta i rada sa zdravljem i posljedicama kod ekspaniranog. Tako se on izdvojio iz tradicionalnog kliničkog orijentiranja u proučavanju pojedinih slučajeva i prihvatio ispitivanje onog što danas nazivamo homogenom grupom. Primjenjujući tu metodu ušao je u proučavanje uvjeta rada i profesionalne patologije velikog broja zvanja i prvi put u povijesti pisao o profesionalnim bolestima³. Proučavajući svoje bolesnike, izložene štetnostima rada i radne okoline, u svom spomenutom djelu postavio je sebi i svojim sljedbenicima zadaću da u anamnezi – koju inače ispituju prema Hipokratovom učenju želeći dobiti što više saznanja o bolesnikovim teškoćama – oblatno i uvijek pitaju bolesnika kakvim se poslom bavi (»Medici munus plebeios curantes interrogare quas artes exerceant«). Tom preporukom Ramazzini ne samo da usavršava postupak medicinske anamneze, nego svim liječnicima produbljuje proučavanje bolesti koje nastaju utjecajem rada kod povjerenog bolesnika.

Stari varaždinski liječnici, u velikoj većini stranci, daci austrijskih, njemačkih, peštanskih i rjeđe praških medicinskih škola, vrlo su rijetko ili nitko od njih znali hrvatski. Govorili su jezikom svoje narodnosti i njemački. Svi su znali latinski, tada službeni jezik državne uprave i u Hrvatskoj do godine 1847. Tako im je bila omogućena komunikacija i s drugim zemljama. Čitali su djela napisana u drugim jezicima, Lalangue to potvrđuje u predgovoru svoje knjige »Vrchtva ladanyszka«. On piše... »ar valuvati morem, da iz vnogeh knjig njegoveh (misli na Tissota, op. p.) vnoqa semse navučil, i ovde vre stanujuč, vu mnogeh njega jesem nasleduval«¹.

Jean Baptist Lalangue (1743.–1799.) rođen u mjestu Matton, belgijski Luksemburg, županijski fizik Varaždinske županije, došao je u Varaždin g. 1771. Imenovan je banskim liječnikom, a iduće godine, 1772., županijskim fizikom. Uvidjevši ekonomske prilike i zdravstveno stanje seljaka kod nas, pod utjecajem švicarskog liječnika Simon André Tissota (1728.–1797.) i njegove knjige »Avis au peuple sur sa santé« napisao je pet knjiga iz područja zdravstvenog prosvjećivanja, od kojih je prva »Vrchtva ladanyszka«, napisana latinski godine 1774., prevedena s latinskog na hrvatski (preveo ju je franjevac Edmund Platušić) i nakon što je dvije godine čekala odobrenje dvorske cenzure u Beču, tiskana je u Varaždinu godine 1776. u tiskari Tomaša Trattnera^{1,6}. Za medicinu rada ta je knjiga iznimno značajna, ona potvrđuje tezu navedenu u naslovu ovog rada. Lalangue je pratio pisanja drugih u to vrijeme, ali je najvjerojatnije poznao i djela napisana o utjecaju rada na čovjekovo zdravlje i od prije, pa znajući to i razmišljajući o tom on piše u prvom dijelu svoje knjige »Od zrokov betegov gusztesseh pri museh« (o češćim uzrocima bolesti kod seljaka) i na prvo mjesto stavlja, između ostalih, težak i naporan svakidašnji rad (»Tessko, veliko, y negda ter negda naglo vszagdassnye tesachko delo«). Kao drugi uzrok nabraja siromaštvo i manjak

potrebne hrane. 3. loše pripravljenu hranu, osobito kruh, 4. neodgovarajuću i nedovoljnu odjeću i obuću, 5. smrad i nered po selima i oko kuće, 6. ustajali zrak po kućama, neprozračenost, štetno izlaženje na hladan zrak bos i samo u košulji, 7. pijančevanje^{1, 6}.

DEL PERVI

O D

Zrokov betegov gusztesseh pri Musch.

Pervi Zrok je: Tefsko, veliko, y negda ter negda naglo vřzagadallnye tefachko delo; koje betege vruche, y vufgane doprinassa, kakti je vufganye vufztnicz, perřz, terbuha, y drugeh znutreffnyeh řztran tela. Ovakovo takai naglo, veliko, y tefsko delo, navlařtito dugo terpeche navadnoje chloveka vu takovu tela mlahavochu, y beteg pořztaviti, kořřze zevřzemřzega tefsko more zvrachiti; ar takov chlovek viřře puti tak pořzehne, da nyega nikaj drugo ne, nego řzamo kofa, y kořřt. Iřřtinaje, ovakovem betegom lehko bisze mogel put preprechiti po razlo-

Zrok
pervi
gusztes-
řeh bete-
gov pri
musc.

C 2 inom

Snimka 35. stranice Lalanguove knjige »Vrachtva ladanyszka« iz godine 1776. tiskane u Trattnerovoj tiskari u Varaždinu.

Spomenuli smo da prije polovice XVIII. stoljeća u Varaždinu nije postojala nikakva industrija. Tek tada kada su liječnici opažali štetnosti koje su nastajale s tim povezane, počeli su pomišljati na etiološke faktore uzrokovane radom i štetnostima rada. Iako su u Lalanguoevo vrijeme postojale već neke, nazovimo to »industrijske proizvodnje«, njihovo kratko postojanje nije još odavalo eventualne štetnosti. Prvi to opaža, također županijski fizik, dr. Antun Alojz Lueff godine 1810.² Lalanguoeva opažanja vezana su, dakle, uz rad seljaka-težaka, radnika na poljskim poslovima kao izraziti primjer teškog, napornog, svakidašnjeg težačkog rada. On kaže da takav težak i naporan rad, pogotovo kada dugo traje, nanosi čovječjem tijelu malaksalost i dovodi u bolest koja se teško može izliječiti, jer takav čovjek više puta tako oslabi da od njega ne preostane ništa drugo nego samo koža i kost. Lalangue piše, dalje, da se takva bolest može spriječiti razumnim radom, tj. smanjenjem napora, ali, dodaje, da si to seljak ne može uvijek priuštiti. On dodaje i to da se seljaku-težaku može pomoći i smanjiti štetnosti, ako, naročito ljeti, pije kiselo mlijeko, stepke ili vodu, ali ne suviše hladnu, jer bi ugrijan pijuci suviše hladnu vodu mogao zadobiti upale usnica, prsa i trbuha, pogotovo kada bi iza pijenja hladne vode mirovao. Nastavi li radom ili hodanjem, hladno mu neće načiniti nikakvu štetu tijelu, ali ipak bolje se toga čuvati i ne dovoditi se u opasnost¹. Pijući o prevenciji opisanih štetnosti (»protimba proti ovom betegom«) kaže da pregrijan čovjek može piti hladnu vodu, ali ne najedanput, nego u više navrata, i to polako, jer ovako razumno pijenje bolje hladi i gasi žeđ doprinoseći veću snagu za započeti rad, pa ako i popije veću količinu vode, neće mu ništa biti. Preporuča pijenje napitaka prema priloženim receptima i naglašava da je dobro jesti zrelo voće, pri čemu opet treba paziti da ne bude nezrelo niti zeleno jer bi takvo kvarilo želudac, napuhavalo crijeva i mogle bi nastupiti takve bolesti koje se ne bi mogle nikada izliječiti. Postane li netko od teškog i napornog rada nemoćan, mlohav ili slab, mora na neko vrijeme prestati radom, piti kozje, magareće ili kravlje mlijeko, mora jesti jela načinjena od brašna, više se puta prati i namakati noge u toploj vodi dok i zadnje tegobe ne nestanu, a on se oporavi i stekne prvobitnu snagu. Za one koji se oporavljaju Lalangue napominje da alkoholna pića i mirodije – pa nabraja: vino, rakija, đumbir, papar i drugo – jesu u pravilu škodljiva, ali ih mogu razumno uzimati¹.

U 26. poglavlju svoje knjige u kojem piše o pitanjima koja liječnik treba postavljati naročito kada bolesnik nije prisutan (često je to morao raditi, jer bolesnici nisu mogli doći zbog udaljenosti ili siromaštva), treba pitati je li bolesnik radio više sjedeći ili stojeći i kojeg je zanimanja (»Jeli više delal, i posluval sedeč, ali stoječ? I kakve je meštrije betežnik?«)¹. Ovo nedvojbeno upućuje da je Lalangue poznao Ramazzinijevo djelo i njegove preporuke te ih usvojio u svom svakodnevnom radu.

Dr. Lalangua nasljeđuje u funkciji fizika Varaždinske županije godine 1800. dr. Grgur Krašković. Lalangue je umro 20. svibnja 1799. u 56. godini života⁷. Funkcija fizika osnovana je 1770. g. zakonom koji je vrijedio za sve austrijske zemlje pa tako i za Hrvatsku^{7,8}. Fizik je bio službeni liječnik imenovan za provođenje zdravstva na području županije ili slobodnog grada, dakako i za Hrvatsku, a u njegovu je domenu spadalo sve što je bilo povezano sa zdravljem ljudi, osobito preventivne mjere. Kako tada još nije bila razvijena industrija pa niti štetnosti s njom povezane, nije se posebno to spominjalo. Jednim kasnijim »naputkom« iz g. 1872.⁹ izdanom kotarskim liječnicima stoji u § 20 kako su oni, u okviru zdravstveno-redarstvenih poslova, dužni nadzirati promet otrovima i lijekovima te sve z a n a t e opasne za ljudsko zdravlje. Dr. Krašković pomno sastavlja popis defektnih osoba na području županije, posebno slijepih i gluhonijemih, da bi najprije saznao koliko takvih ima, a intimno je želio uputiti ih u kakav zavod gdje bi se mogli u nečem ili za nešto osposobiti⁹. Ne raspoložemo podacima gdje je o tom nešto saznao. Čini nam se da je to prvi pokušaj profesionalne rehabilitacije kod nas. U ovom času nije toliko bitno koliko je dr. Krašković u tom uspio, bitna je ideja kojom je želio osobe koje društvo smatra svojim balastom za nešto osposobiti.

Nasljednik dr. Grgura Kraškovića bio je dr. Antun Alojz Lueff. U njegovo se vrijeme u Varaždinu nalazi već nekoliko manjih industrija. To su: tvornica cigara, tvornica cikoriije, parna pilana, tvornica žeste, vate, soda vode i parni mlin. Godine 1808. spominje se tvornica zemljanog

suda u Sv. Križu, vlasništvo grofa Vojkffy. Grof Vojkffy traži od županije da mu ishodi od kralja dozvolu za rad njegove tvornice navodeći da je ova lijepo uređena i da će služiti na čast industriji i zemlji. Preveliko poboljšavanje radnika u toj tvornici ponukalo je županijskog fizika dr. Lueffa pa je počeo nastojati na gradnji bolnice u Sv. Križu u kojoj bi se liječili ti oboljeli radnici. Postojanje tvornice potvrđuje da je grof Vojkffy dobio željenu dozvolu, ali je i zabilježeno da je dr. Lueff uspio preko podžupana Varaždinske županije uputiti prijedlog za osnivanje bolnice u Sv. Križu, no ne spominje se nigdje je li bolnica i osnovana. Iz toga je jasno da je dr. Lueff uočio brojne štetnosti koje su se javljale kod zaposlenih radnika u toj tvornici i da su bolesti kod njih bile takvog karaktera za koje je smatrao da se ne mogu liječiti tadašnjim metodama u kućnom liječenju, a –vjerojatno– i toliko specifične da je potrebno podići ustanovu za njihovo liječenje. To nas navodi na pretpostavku da je dr. Lueff obilazio tvornicu, proučavao radna mjesta i štetnosti koja se pri tom javljaju što je sve sasvim u duhu Ramazzinijevih metoda proučavanja. Možemo, dakle, prihvatiti misao da je dr. Lueff imao identičan stav s mišljenjima drugih o štetnostima radnih mjesta i posljedicama koje one ostavljaju na zdravlju izloženih. Nemamo podataka o detaljima, no i to što znamo dovoljno nas upućuje na pomisao o suvremenom (za onda) shvaćanju o utjecaju štetnosti radnih mjesta i o posljedicama koje iz toga nastaju. Ni jednog trena ne smijemo smetnuti s uma da je dr. Lueff razmišljao shvaćanjima uobičajenim za tadašnje doba.

Zaključno razmatranje

Postavili smo tezu da su neki od starih varaždinskih liječnika razmišljali o štetnom utjecaju rada i radne okoline na zdravlje i da su se kod njih javile ideje o profesionalnoj orijentaciji i radnom angažiranju onih koje se smatralo balastom društva. Prema prikazanom proizlazi da su oni poznavali ono što je o utjecaju štetnosti rada i predmeta/materije s kojim radnik dolazi pri radu u dodir napisano pa su to i usvajali. Primjenjivali su i izložene ideje i savjete čime su si pomagali u otkrivanju uzročnih faktora nekih bolesti. Sve ovo jasno upućuje na zaključak da su i neki varaždinski liječnici prihvaćali utjecaje fizičkih napora kao uzročnike raznih promjena kod čovjeka. Početak tada još manufakturne proizvodnje smatrali su novim etiološkim faktorima nastanka novih štetnosti –somatskih i psihičkih– na što se u svakodnevnom radu mora računati. Naša suvremena medicina rada može s pravom u tim postupcima upozoravati na korijene ideja zaštite i liječenja profesionalno eksponiranih osoba ništa manje značajno nego drugdje u svijetu.

SAŽETAK

Rad prikazuje literaturne podatke o djelovanju liječnika i njihove stavove glede utjecaja rada i radnog okoliša na zdravlje, od najstarijih vremena do prve polovice 18. stoljeća. Posebice je prikazano djelovanje varaždinskih liječnika od sredine 18. stoljeća, kada je Varaždin bio glavni grad Hrvatske, te kako su se prikazana poimanja odrazila u njihovom svakodnevnom radu do konca 19. stoljeća. S razvitkom manufakturne proizvodnje, liječnici su postupno usmjeravali svoja djelovanja na sprečavanje štetnosti prilikom rada. Već u ono doba jedan od njih došao je na ideju o osposobljavanju za posao invalidnih osoba, slijepih i gluhoonijemih, za koje se do tada smatralo da su nesposobne za bilo kakav rad.

ÜBERLEGUNGEN DER ALTEN VARAŽDINER ÄRZTE ÜBER MÖGLICHE SCHÄDEN, DIE BEI DER ARBEIT ENTSTEHEN KÖNNEN UND ÜBER DIE PROFESSIONELLE REHABILITIERUNG

Summary

The paper is a survey of literature data on the activities of physicians and their attitudes towards the effects of work and working environment on health, from ancient times to first half of 18th century. Special reference is made to the work of physicians in the city of Varaždin from the middle of 18th century, when Varaždin was a capital of Croatia, and how the revealed ideas influenced their everyday practice to the end of 19th century. With the development of manufacture, the physicians directed their activities towards prevention of occupational hazards. It was as early as then that one of them came up with the idea to occupationally rehabilitate disabled persons, blind and deaf-mute, who until then had been considered unfit for any kind of work.

IZVORI PODATAKA

1. LALANGUE, J. B.: *MEDICINA RURALIS ILLITI VRACHTVA LADANYSZKA*, 1776, Varaždin, knjiga u Grad. muzeju Varaždin
2. PIASEK, G.: *RAZVOJ DJELATNOSTI MEDICINE RADA U VARAŽDINU*, »Acta med«, 1989., 15: 111-114
3. PARMEGGIANI, L.: *L'OPERA DI BERNARDINO RAMAZZINI NEL CAMPO DELLA MEDICINA DEL LAVORO*, »Med. Lav.«, 1983., 74: 426-432
4. GLEZINGER, L.: *PARACELUS PHILIPPUS AUREOLUS THEOPHRASTUS BOMBASTUS VON HOHENHEIM*, »Med. enciklop.«, sv. 7, Jug. leksikograf. zavod Zagreb, 1963., str. 600-602
5. GRMEK, M. D.: *RAMAZZINI BERNARDINO*, »Med. enciklop.«, sv. 8, Jug. leksikograf. zavod, Zagreb, 1963., str. 449-450
6. PIASEK, G.: *IVAN KRSTITELJ LALANGUE*, »Acta med«, 1975., 1: 79-85
7. PIASEK, G.: *ZDRAVSTVO U VARAŽDINU DO KONCA 19. STOLJEĆA*, »Radovi« Zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin, 1994., br. 6-7, str. 213-272
8. PIASEK, G.: *JAVNO ZDRAVSTVO VARAŽDINSKE ŽUPANIJE KONCEM XIX. I POČETKOM XX. STOLJEĆA*, »God Gradsk Muz«, 1988., 8: 105-113
9. PIASEK, G., PIASEK, M.: *ZAŠTITA NA RADU I PROMET OTROVA U ZAKONODAVSTVU XIX. I POČETKOM XX. STOLJEĆA U HRVATSKOJ*, »Arh hig rada i toksikol«, vol. 41 (1990.), br. 1, str. 57-64

Primljeno: 1995-4-24

Zahvala

*Zahvaljujemo gospođi profesorici Ljerki Šimunić, ravnateljici
Gradskog muzeja Varaždin, na omogućavanju korištenja
Lalangueove knjige »Vrchtva Ladanyzka« i dozvili snimanja te
gospodinu Davoru Puttaru koji je snimku izradio.*